

методологічних, світоглядних засадах. Проте, проблематика та зміст пошуку, а саме: віднайдення цілісності особистості в процесі її самоздійснення, індивідуації, подолання відчуження, утворюють єдиний філософсько-теоретичний простір.

Література

1. Бичко А. К., Бичко І. В. Феномен української інтелігенції: Спроба екзистенціального дослідження / А. К. Бичко, І. В. Бичко. – Дрогобич, 1997. – 116 с.
2. Бродецький О. Є., Чорний І. П. Новочасний раціоналізм та післяпросвітницький ірраціоналізм: Навчальний посібник / О. Є. Бродецький, І. П. Чорний. – Чернівці: Рута, 2003. – 88 с.
3. Гиндилис Н. Л. Аналитическая психология К. Г. Юнга: к вопросу понимания самости / Н. Л. Гиндилис // Вопросы психологии. – 1997. – № 6. – С. 89-95.
4. Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій. – 3 вид. / В. С. Горський. – К.: Наукова думка, 1997. – 268с
5. Ільїн В. В. Український гуманізм: тождність раціонального та ірраціонального (три ступеня сходження до істини) / В. В. Ільїн. – К.: Київський державний торговельно-економічний університет, 1999. – 412 с.
6. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т.6. кн.1: Листи до братів хліборобів: Про ідею гармонізації українського монархізму / НАН України; Ін-т східноєвропейських досліджень / В. Липинський. – К.: Філадельфія, 1995. – 471 с.
7. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія. Підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – Київ: Академвидав, 2009. – 592 с.
8. Русин М. Ю., Огородник І. В. Історія української філософії / М. Ю. Русин, І. В. Огородник. – К.: Академвидав, 2008. – 624 с.
9. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Г. С. Сковорода – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.; Т. 2. – 576 с.
10. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К.: Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – С. 177-204.
11. Юнг К. Г. Ответ Иову / К. Г. Юнг. – М.: Канон, 1995. – 352 с.
12. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 480 с.
13. Юркевич П. Д. Вибрані твори. Ідея-Серце-Розум і досвід / П. Д. Юркевич / Пер. з рос. оригіналу С. Ярмуся – Вінніпег: Волинь, 1984. – 170 с.
14. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М: Правда, 1990. – 468 с.

Аннотация. *Петрушкевич А. В. Дискурс единства рационального и иррационального в украинской философии как проявление идеи диалектики сознательного и бессознательного.*

В статье проводится смысловая и терминологическая параллель между развитием идеи единства рационального и иррационального в украинской гуманистике и концепцией взаимодействия сознательного и бессознательного.

Ключевые слова: *рациональное, иррациональное, сознательное, бессознательное, культура, личность.*

Summary. *Petrushkevych A. Discourse of unity rational and irrational in the Ukrainian philosophy as a manifestation of the idea of dialectic of conscious and unconscious.*

The article carried semantic and terminological parallels between the development of the idea of unity of rational and irrational in the Ukrainian philosophy and the concept of interaction between conscious and unconscious.

Key words: *rational, irrational, conscious, unconscious, culture, personality.*

Надійшла до редколегії 26.08.2011 р.

УДК 130.121

С.Л. Зайцева

ТВОРЧА РОЛЬ ДИСОЦІАТИВНОГО РУХУ В ПРОЦЕСІ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ЗУСИЛЛЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснений аналіз ролі явища творчої дисоціації як розділення і ускладнення раніше відомого у процесі універсального розуміння, а також зазначені переваги даного підходу для подальшого розвитку сучасної філософської герменевтики.

Ключові слова: *дисоціація, асоціація, розуміння, культурний текст, енергійний дискурс.*

Розвиток західної цивілізації, особливо у ХХ столітті, засвідчив, що закладений у його підвалини комплекс ідей та ідеалів (а відтак і передбачена цим комплексом система методів пізнання), сфокусованих навколо ідей раціональності, дедалі частіше почав розладнуватись і спричинив виникнення нових структур відчуження, катастрофічне знецінення людського життя, втрату ідентичності, – як індивідуальної, так і колективної. Упродовж всього минулого століття здійснювалися багатовекторні пошуки буттєвої укоріненості розуму – не як простої цілераціональності, а як осереддя смислоутвердження людини у світі.

В епоху постмодернізму, коли відбувається перебудова суб'єкта, який має «залишити позад себе всі парадигми» (Ю. Габермас), коли відбувається активний пошук компенсацій: нової релігійності, нової науковості, споживання швидко поновлюваної культурної продукції, подорожей і блукань, як ніколи актуальним є пошук і відновлення розуміння і саморозуміння. Крах великих об'єднувальних доктрин минулого спонукає до переосмислення образу реальної людини, з її знаннями і її становленням, що має стати спробою осмислення, яка завжди супроводжується критичним розумінням її меж. Виникає потреба нової філософії, котра стане необхідною у житті людства і котра створюватиме середовище людської комунікації серед розмаїття світокомунікацій. Картина всезагальної кризи і руйнації культури ініціює появу зусилля її подолання і пошук альтернативних шляхів осмислення нових реалій людського буття, тієї ситуації тотального нерозуміння, в якому перебуває особистість. Однією з таких версій подолання деіндивідуалізації і порятунку людини від розчинення у дискурсі можна вважати філософію вчинку російського філософа М. М. Бахтіна, який вже в 30-і роки ХХ століття передбачає виникнення проблеми «смерті людини», пропонуючи проект її подолання. Його ціль – «врятувати» людину в якості головної проблеми філософії, вписати її в нову культурну ситуацію.

Тому *метою* даного дослідження є аналіз ідей творчості «раннього» Бахтіна, а саме його проект філософії мови, в якому він намагався вирішити проблему формування індивідуальної свідомості, питання пошуку «власного слова» у ситуації «організованої різномовності». Зазначена *мета* реалізується у вирішенні наступних завдань: дослідити явище творчої дисоціації як умови розвитку і відновлення втраченого розуміння; дослідження природи дисоціативного руху, спираючись на ствердження Г.-Г. Гадамером буттєвого характеру мови, яка постає середовищем людського досвіду; розглянути головні ідеї бахтінської мовної концепції, в якій аналізується технологія набуття «власного слова» в акті самореалізації особистості.

У своєму дослідженні природи національного образу Г. Гачев, як і раніше С. Трубецької [1], у міркуваннях щодо значення явища вавилонського мовозмішання, переконаний у його позитивності: обособленість мовна з необхідністю спричиняє обособленість культурну, що породжує цілий спектр мов, культур та світосприйняттів. В свою чергу, аналізуючи будову біопсихічного світу людини, а саме явище інстинкту як форми психічного буття, М. Шелер зазначає, що «скоріше, творча дисоціація, а не асоціація чи то синтез окремих частин, є головним процесом розвитку життя» [2, 143]. Дисоціацію, чи то ускладнення, він пов'язує з індивідуацією живої істоти, виділенням особини з її зв'язків з видом, а також численними особливими індивідуальними ситуаціями, в які може потрапити жива істота: «Те, що в інстинкті є нерухомим, в інтелекті стає рухомим та індивідуальним. Те, що в інстинкті є автоматичним, в асоціації вперше стає механічним» [Там само].

В результаті М. Шелер приходять до однозначного висновку: дисоціація – це рух (життя) – зміни, асоціація – зупинка – закріплення («При старінні душевний стан уявлень все більше наближається до асоціативної моделі» [2, 145]). Наслідування і повторення, вроджений потяг до повторень властивий вже тваринам, а відтворення вдалих спроб дії приводить до появи звички. Про асоціативну закономірність можна говорити, коли весь комплекс уявлень спрямований на відновлення та доповнення відсутніх ланок, якщо частина цього комплексу – сенсорно чи моторно – переживається знову. Асоціативна

пам'ять, звісно, полегшує життя, але не робить його яскравішим і багатшим.

Повертаючись до питання про подію вавилонського мовозмішання, можна зазначити, що цей етап був необхідним для подальшого культурного розвитку. Г. Гачев демонструє – на прикладі розгляду білінгвістичного феномену – прорив свідомості на новий рівень, приналежність особистості до двох принципово різних підходів, точок зору та моделей світобудови. Бахтін вважав, що в ситуації двомовності мова як така перетворюється з абсолютної догми у гнучкішу і сприйнятливішу для нових понять систему світобачення [Цит. за: 3, 37]. Тобто двомовність постає насамперед як діалог картин світу, надаючи об'ємність мисленню та стереоскопічність зорові. Новий двоєдиний стиль мислення дає можливість дистанціюватися, умовно кажучи, і від власної, рідної, і від вивченої, чужої мови; збагатившись, опанувати скарбницю обох культур, побачити їх наново: «Лише знання мови з інакшим мисленням дасть змогу належного розуміння власної мови» [Цит. за: 3, 38]. У зв'язку з дослідженням природи універсального розуміння прояснення понять дисоціації та асоціації вбачається доречним виявлення схожих рис між ними та поняттям бриколажу у структурній антропології К. Леві-Стросса. Французький структураліст запропонував це поняття в якості одного з методів антропологічного дослідження: «бриколаж» позначав спосіб створення-побудови (асоціації) картини світу з певної (як правило, обмеженої) кількості елементів, які наразі «під рукою» [4, 429].

Таким чином, асоціація – процес поєднання різного в єдине заради появи нової якості з суми окремого-одиночного. Асоціація має «зачаклувати» загрозу окремішностей в одному русі цілого, стабілізує і позиціонує тим самим людину у світі. Тому зміна асоціюючого руху на дисоціюючий може розумітися як реакція на зростаюче намагання *ratio* в його дії *пояснити все*. Доречно припустити, що гіпотетичною точкою переходу від руху збираючого до руху розсіюючого є нерозуміння як зупинка зрозумілості, стан напруги, що виникає з цієї причини, і прагнення подолання перешкоди для думки і чуття. Таким чином, можна вважати акт розуміння амбівалентним явищем: дія творчої дисоціації (як своєрідне розщеплення) в енергейному акті-зусиллі та подія нової креації вже у «власних», своїх поняттях; акт поєднання незмінних елементів в нове ціле, – співвідповідне енергейно. А оскільки потреба у розумінні присутня скрізь, де наявна відмінність і неясність, то процес дисоціативно-асоціативний незмінно відбуватиметься кожного разу там, де виникає розрив, зупинка і утруднення між звично-знайомим і незрозуміло-чужим.

Слово як витвір, образ виникає у першосприйнятті, в акті небувало-раніше: новий погляд, нові обставини, нова людина. І якщо М. М. Бахтін, наголошуючи на особливій гнучкості, змінюваності слова як його найважливішій якості, говорить про багатоаспектність слова, тому уявляється можливим припустити принципову незавершеність його (слова) смислу, як-то коли воно розглядається як специфічний витвір мистецтва. Таким чином, якщо акт творення слова є особливим переживанням, тоді повнота смислу слова – невичерпна, а повне розуміння є принципово недосяжним.

Як доповнення до викладеної думки, можна зазначити, що Геленова концепція людини містить у собі, окрім інших, важливий принцип неосяжності, незавершеності людської особистості. Тобто, філософське осягнення людини, дійшовши чергового утруднення у філософсько-антропологічній думці ХХ ст., проголошує принципову невизначеність, навіть неможливість остаточної відповіді на це питання. Момент незавершеності людини також знаходить своє вираження у принциповій же незавершуваності способу її буття – у розумінні (М. Гайдеггер).

Проте зазвичай подібні твердження врівноважуються прийняттям до уваги якогось стабілізуючого чинника, який забезпечив би самототожність та спільність (єдність) методів і прийомів дослідження. У нашому випадку в якості такого чинника береться енергейний підхід. Саме врівноваження енергейних рівнів герменевта та його об'єкта, що має стати результатом «зусилля розуміння» (Г.-Г. Гадамер), повинне забезпечити спільний простір для виникнення «нової асоціації» услід за «дисоціативним» нерозумінням. Саме

про такий випадок розуміння той же Гадамер згадує як про подію, яка змінює слухача і мовця; випадок, коли розмова як постійний рух розуміння «веде» за собою (у випадку серйозності намірів та дійсної широти запитів) її учасників [5, 408].

Шелерове бачення дисоціації як індивідуації, самовиділення особини з її зв'язків з видом з легкістю адаптується до випадку з ситуацією мовного розуміння (вірніше, нерозуміння), коли, формуючи власне бачення-сприйняття предмета, людина спочатку бере до вживання, а потім доповнює раніше почуте слово (як поняття даного предмета) особистісними враженнями про нього, тим самим як би наново «створюючи» його. А відтак щойно вилаштувана «асоціація» слова надалі у користуванні набуває автоматичності та механістичності. Як доповнення, можна зазначити, що у синергетичній теорії дистанція між точкою біфуркації та виходом на певний буттєвий аттрактор може розглядатися як ланцюжок спроб актуалізувати ті чи інші буттєві форми, вивести з потенційності ті чи інші «свободні» енергії [7, 191].

Тобто, нерозуміння, фрустрація як нерівноважні (рос. «неравновесные») стани ініціює вивільнення актуальних форм, і виводить людину в «поле шляхів розвитку». У ситуації «між» людина вже не продукує стандартну модель поведінки, із властивою їй системою ролей та категорій (неадекватне використання заданих раніше систем вказівок та алгоритмів поведінки). Актуалізується вимір мови як дії-енергії і є незадіяним вимір мови як системи знаків. В принципі подальший рух людини залежить від властивої їй рівня оволодіння власним енергетичним виміром і її взаємодією з тотальною, світовою Енергією.

На думку П. Флоренського, можливість подолання відчуження може бути знайдена лише через звернення до культури як об'єднуючої мови, в якій конкретна людина осягає смисли через індивідуальні творчі акти. Приходячи ззовні до людини, смисли культури творяться кожного разу наново, переходячи зі сфери чужого, зовнішнього в область особистого, інтимного. Тому будь-яке сприйняття культурного тексту – це завжди акт співтворчості. Це є постійне створення об'єктивно-сущих символів культури, самоотождоження людини і культури. Російський філософ зазначає, що у кожному акті вимови "ми, наново переплавивши мову до найменших її вигинів, наново відливаємо її *по собі*, проте продовжуємо цілком вірити в її об'єктивність. (...) особиста наша думка спирається не на відокремлений розум, якого самого по собі зовсім не існує, але на Розум Соборний, на вселенський Логос" [10, 164]. Таким чином, наші мовні акти припускають постійне звернення до "вселенської мови", через яку тільки і виявляє себе існування індивідуальної мови. Причому слово є тим цілісним утворенням, яке містить в собі і відображення людини, і відображення сутності народної і, більше того, сутності усього людства. В самому широкому контексті розуміння Іншого (як і саморозуміння) можливе лише за умови *участі* у його бутті, уваги і прислухання до нього, а середовищем, де відбуваються подія розуміння, є універсальне мовне середовище, більш того: увесь «досвід світу» людини має мовний характер.

Коли М.М. Бахтін, розробляючи онтологію відповідальності (етичну онтологію, онтологію вчинку), звертається до мовленнєвої діяльності, він робить це не заради неї самої. Особистісне слово, на його думку, є місцем злиття буття і Буття, тобто місцем віднайдення себе, актом ствердження відповідальності за власну життєву позицію. Особистість формується у світі, де функціонують різноманітні соціальні мови, у світі, що створений «чужими словами», і відповідальним вчинком, що маніфестує її посталість і «дорослість», є своє, «власне слово», яке має з'явитися, виникнути з успадкованих від суспільства думок.

Варто зазначити, що дослідження філософської спадщини Бахтіна (як одну із своїх методологічних настанов) має прийняти до уваги рису маргінальності філософування самого мислителя: з одного боку, він є спадкоємцем і послідовним продовжувачем класичної філософської традиції, з іншого – представником нової посткласичної філософії ХХ ст., що призвела до появи оригінальної версії поєднання у творчості Бахтіна багатьох питань сучасної філософії. Показовим є його інтерес до проблематики власне *маргінальності*, межі, – за твердженням філософа, культура не має власної території і розташована (перебуває) на

межі. Таке розуміння культури проявилось як і в явищі своєрідної (специфічної) трансформації традиційних філософських питань, так і у постановці нових проблем, властивих постмодерній філософії другої половини минулого сторіччя.

Наголошена різнобічність, багатоплановість аспектів творчості М. М. Бахтіна не суперечить (а скоріше, передбачає, в якості основоположного стрижня) наявності єднальної філософської концепції, чи то ідеї буття людини у світі культури (необхідно також зазначити, що антропологічна проблематика у творчості Бахтіна незмінно пов'язана з онтологічною). Тому стає зрозумілим важливе значення бахтінського поняття «подія буття» (рос. «событие бытия», в значенні «спів-буття буття»). Філософ наголошує на різноплановості цього поняття: воно означає у нього і зріз певної епохи як культурно-історичної ситуації, і окреме життя як шерех вчинків і подій. Таким чином, «подія буття» може розумітися як певне місце, *топос*, де перехрещуються, зустрічаються (створюючи можливість подальшого осмислення) як індивідуальне буття, так і буття як таке. При цьому вчинок не обов'язково має бути фізичною дією; він може бути будь-яким, навіть незначним проявом, словом чи думкою. Унікальність людини як особистості, таким чином, передбачає наявність певної «обов'язковості», що полягає, на думку Бахтіна, у вимозі втілити свій «надлишок бачення» у дійсність. Тобто, кожен *повинен* «здійснити» своє призначення, має визнати свою єдину особистісну неповторність, зреалізувати її у відповідальному вчинку.

Варто зазначити, що саме бахтінська концепція мови презентує тему людини в універсальному вимірі культури. Тому ця концепція може розглядатися в якості своєрідного розвитку етичної онтології Бахтіна, коли вчинок людини постає своєрідним «потенційним текстом». Такий підхід зближує позицію російського філософа з герменевтичною проблематикою Г.-Г. Гадамера та теорією мови Г. Г. Шпета. Роботи цього періоду поєднані спільною проблематикою і розробляють естетику словесної творчості. Бахтін у цих творах проявляється як послідовник класичної гумбольдтівської традиції, в якій мова розглядається як світорозуміння, як специфічний для даної культури спосіб вербального оформлення, осмислення світу. Звідси *слово* у Бахтіна розуміється в якості визначеної і цілісної смислової позиції, певного окремішнього погляду на світ. Але особистість, перед якою постало завдання висловити свою унікальність, утілитися у слові, потрапляє, за Бахтіним, в небезпечну ситуацію, бо змушена, має користуватися для цього «чужими словами»: мова перенасичена переживаннями і враженнями попередніх поколінь. Тому породження (водночас як формування і вираження) *власного слова* виявляється складною справою: особистість може перетворитися на *Моп* (М. Гайдеггер), розчиняючись та деіндивідуалізуючись у соціальному просторі мови. Здійснюючи вибір, людина запозичує слова з арсеналу персоніфікованих слів, які мають відбиток індивідуального використання. Бо не існує слів, що індіферентні до смислу, і кожне з них фіксує вплив особистісного начала, певної інтенції попередніх «користувачів».

Узагальнюючи викладений вище матеріал, потрібно зазначити принципову схожість механізму здійснення дисоціативного руху в процесі зусилля розуміння з явищем «оцінюючого сприйняття чужого висловлювання» [11, 78]. За Бахтіним, динаміка взаємоорієнтації авторської і чужої мови передбачає, що мова створює способи гнучкого задіяння авторських коментарів у чуже мовлення. Створюється враження, що авторський контекст прагне до розчинення компактності і герметичності чужої мови [11, 80]. Співзвучно з Гайдеггером Бахтін стверджує, що мова існує лише у конкретному акті мови, у поєднанні з індивідуальним організмом конкретного висловлювання. Таким чином, концепція російського філософа ставить проблему граничної ширості і відповідальності особистості за власні слова. І треба вміти у світі чужих слів і мовних шаблонів постійно прагнути і досягати автентичного розуміння, не втративши неповторну індивідуальність, що реалізує себе в акті відповідального вчинку.

1. Волошинов В.Н. Марксизм и философия языка / В.Н. Волошинов // Вопросы философии. – 1993. – № 3. – С. 59-83.
2. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Г.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 700 с.
3. Гадамер Г.-Г. Истина і метод / Г.-Г. Гадамер. – К.: Юніверс, 2000. – Т.1. – 299 с., Т.2. – 489 с.
4. Гачев Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М.: Сов. писатель, 1988. – 488 с.
5. Лосев А.Ф. О сущности и энергии (имени) / А.Ф. Лосев // Лосев А.Ф. Имя. – СПб.: Алетейя, 1997. – С. 73-79.
6. Николаева Е.М. Онтологические принципы синергетики и проблема исследования социализации в современном обществе / Е.М. Николаева // Антропологические конфигурации современной философии: Материалы науч. конференции 3-4 декабря 2004 г. – М.: Современные тетради, 2004. – С. 190-192.
7. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей / Рюс Ж. – К: Основи, 1998. – 669 с.
8. Трубецкой С.Н. Вавилонская башня и смешение языков / С.Н. Трубецкой // Известия АН СРСР. – 1990. – №2. – С. 152-160.
9. Флоренский П.А. Пути и средоточия / П.А. Флоренский. – М.: Правда, 1990. – 189 с.
10. Флоренский П.А. У водоразделов мысли / П.А. Флоренский // Флоренский П.А. Сочинения: В 2-х т. – Т. 2. – М.: Правда, 1990. – 447 с.
11. Шелер М. Положение человека в космосе / М. Шелер // Шелер М. Избранное. – М.: Логос; Прогресс-Традиция, 1994. – С. 129-193.

Аннотация. *Зайцева С. Л. Творческая роль диссоциативного движения в процессе герменевтического усилия личности.*

В статье осуществлен анализ роли явления творческой диссоциации как разделения и усложнения ранее известного в процессе универсального понимания, а также отмечены преимущества данного подхода для дальнейшего развития современной философской герменевтики.

Ключевые слова: *диссоциация, ассоциация, понимание, культурный текст, энергийный дискурс.*

Summary. *Zaitseva S.L. The creative role of dissociative motion in the process of hermeneutical effort of personality.*

This article is devoted to the analysis of the phenomenon of creative dissociation as divisions and complication in the process of universal understanding. The advantages of this approach are marked also, which are necessary for further development of modern hermeneutic.

Keywords: *association, dissociation, understanding, cultural text, the energiment discourse.*

Надійшла до редколегії 25.08.2011 р.

УДК 1(091):123.1

М.В. Видриган

ЕКСПЛІКАЦІЯ ІДЕЇ ВОЛІ, СВОБОДИ І СВАВОЛІ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ЛІРИЦІ Й ДРАМІ

У статті на матеріалі давньогрецької ліричної поезії й драматичних творів досліджено джерела виникнення понять воля, свобода і сваволя. Розглянуто питання про те, як явище волі сприймало й розуміло грецьке суспільство в період розкладу родоплемінних зв'язків і становлення рабовласницьких відносин. Вивчено проблему усвідомлення людьми того часу свободи й сваволі як понять, нерозривно пов'язаних з феноменом волі.

Ключові слова: *воля, свобода, сваволя, вибір, хотіння.*

Поєми Гомера „Іліада” та „Одіссея” стали багатим джерелом міфологічних історій для практично усієї давньогрецької літератури. Роль і місце автора цих творів характеризують слова Н. Буало:

„Скарби незлічені вміщає книга та,
Де в золото усе він дивно оберта,
Чого лиш мудрою торкається рукою,